

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

ГЕНЕЗИС НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ПРОСТІР

Ретроспектива ставлення суспільства до осіб із порушеннями свідчить, що протягом багатьох років політика відносно інвалідів розвивалася від елементарного догляду в спеціальних закладах до навчання дітей-інвалідів та до реабілітації людей, які стали інвалідами в дорослому віці. Значною мірою вона відображає загальні умови життя, а також соціальну та економічну політику в різні періоди часу. Однак відносно інвалідів склалося багато специфічних факторів, які впливають на умови їхнього життя. Неосвіченість, зневага оточуючих, зневага і жах — ці соціальні фактори ізолювали інвалідів та затримували їхній розвиток, про що свідчить історія. Дослідження історичного аспекту ставлення суспільства до осіб із порушеннями дає змогу правильно оцінити значення кожного етапу.

Ще з античних часів цивільне право детермінувало визнання осіб із вадами як неповноцінних, недієздатних, громадян, які потребують опіки. Так, законодавство давньогрецької Спарти диктувало виявляти фізично неповноцінних дітей і відділяти їх від здорових, оберігаючи в такий спосіб державний устрій і сповідуючи ідею «фізичної повноцінності» своїх громадян. «Нехай у силі буде той закон, що жодної каліки-дитини годувати не варто», — такі свідчення тогочасного ставлення до інвалідів залишив римський філософ Арістотель.

Неповноцінність і непотрібність людей з порушеннями було визнано в основах римського права. «Ми вбиваємо калік і топимо дітей, які народжуються слабкими й потворними. Ми вчиняємо так не через гнів та досаду, а керуючись правилами розуму: відділяти неприродне від здорового», — таке право обстоював у Давньому

Римі Сенека. Саме римський суд, установивши інститут опікунства над людьми з обмеженнями, став у подальшому зразком для вироблення законодавчих норм стосовно фізично та психічно неповноцінних. Римське право, яке стало основоположним у законодавстві більшості європейських країн, закріпило юридичний статус певної безправності людей з обмеженнями майже до XVIII ст. Законодавство захищало «повноцінну більшість» від «неповноцінної меншості», жорстко фіксуючи обмеження громадянських прав інвалідів.

Слід зазначити, що ставлення до осіб із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема до неповноцінних дітей, співвідноситься з теоретичними суспільно-соціальними моделями, що формувалися у процесі розвитку суспільства і були зумовлені панівними ідеологічними установками, громадською думкою, системою соціально-політичного устрою. Розглянемо найпоширеніші з них.

Модель «Хвора людина». Відповідно до цієї моделі особи з обмеженими можливостями — хворі люди. Це означає, що людина розглядається тільки як об'єкт лікування. Для суспільства людина з обмеженими можливостями — це хворий, йому потрібна медична діагностика, лікування та догляд.

Модель «Недолюдина». Людина з відхиленнями у розвитку розглядається як неповноцінна істота, що за рівнем розвитку наближається до тварини. Наслідком цього є створення негуманних умов життя та негуманне ставлення до осіб з обмеженими можливостями.

Модель «Загроза суспільству». Існувало уявлення, що деякі категорії осіб із відхиленнями в розвитку представляють загрозу суспільству (розумово відсталі, глухі, особи з психічними відхиленнями). Вважалося, що ці люди можуть не тільки бути джерелом захворювань, але й «наврочити», «накликати нещастя», завдати матеріальний і моральний збиток. Унаслідок цього суспільство вживало заходів, щоб захистити себе від цієї потенційної «загрози», створюючи інтернати, закриті установи, часто у віддалених місцях, іноді з суворим режимом утримання в них. Навчання в цих випадках або було відсутнє, або було недостатнім.

Модель «Об'єкт жалю» здійснює руйнівний вплив на розвиток особистості людини, на її прагнення до самореалізації. У рамках цієї моделі до людини з обмеженими можливостями підходять як до маленької дитини, яка не дорослішає, залишаючись у дитячому віці назавжди (особливо ця точка зору поширюється на осіб із порушеннями інтелекту). Головним завданням у такій моделі є тільки захист людини з обмеженими можливостями від «поганого» навколишнього світу через відокремлення її від суспільства, створення комфортного середовища проживання, а не забезпечення допомоги у житті та розвитку.

Модель «Об’єкт обтяжливої благодійності». Складні економічні умови в ряді країн світу не дозволяють дотримуватися незмінно сприятливої економічної політики щодо осіб з обмеженими можливостями. Витрати на їхнє утримання розглядаються як економічний тягар, який намагаються зменшити через скорочення розмірів допомоги.

Модель «Розвиток» передбачає наявність в осіб із обмеженими можливостями здібностей до освіти та розвитку. Відповідно до цієї моделі суспільство є відповідальним за більш повний розвиток дитини з обмеженими можливостями, воно зобов’язане створити систему корекційно-педагогічної допомоги таким дітям.

Людина з обмеженими можливостями має такі самі права та привілеї, що й усі інші: право вчитися, працювати у своїй місцевості, жити у своєму домі, обирати друзів, бути повноцінним членом суспільства, таким, як усі. Реалізація такої моделі можлива відповідно до принципу «нормалізації».

В еволюції ставлення суспільства і держави до осіб із відхиленнями в розвитку, на думку відомого російського вченого М. Малофеева, виділяється п’ять періодів, які охоплюють часовий проміжок у дві з половиною тисячі років — шлях від ненависті та агресії до прийняття, партнерства та інтеграції осіб з обмеженими психофізичними можливостями.

Умовними межами п’яти виділених періодів є історичні події, які суттєво вплинули на зміни статусу осіб з обмеженими можливостями. Узагальнюючи історичний досвід розвитку країн Західної Європи, М. Малофеев доводить, що в країнах пострадянського простору відтворюються такі самі періоди, що й в європейській цивілізації, однак зі значним відставанням у часовому вимірі.

Розглянемо визначені періоди з точки зору окресленої проблеми з певною деталізацією та уточненнями (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція ставлення суспільства та держави до осіб з обмеженими можливостями здоров’я та становлення системи спеціальної освіти

Період еволюції		Етапи становлення системи спеціальної освіти	Хронологічні межі
I.	Від агресії та зневаги до усвідомлення необхідності піклування про дітей з особливостями розвитку	Формування передумов виникнення національної системи спеціальної освіти	966–1715 рр.

Період еволюції		Етапи становлення системи спеціальної освіти	Хронологічні межі
II.	Від усвідомлення необхідності піклування про осіб з відхиленнями в розвитку до усвідомлення необхідності навчання частини з них	Формування передумов виникнення національної системи спеціальної освіти	1715–1806 рр.
III.	Від усвідомлення можливостей до усвідомлення доцільності навчання трьох категорій дітей: з порушенням слуху, зору та розумово відсталих	Розгортання мережі спеціальних навчальних закладів та оформлення паралельних систем спеціальної освіти	1806–1927 рр.
IV.	Від усвідомлення необхідності навчання певної частини дітей з порушеннями до розуміння необхідності навчання всіх дітей з відхиленнями в розвитку	Удосконалення вертикальної та горизонтальної структур системи спеціальної освіти, її диференціація	1927–1991 рр.
V.	Від сегрегативного навчання дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання	Розвиток національної системи спеціальної освіти з провідною тенденцією інклюзії	1991 р. — донині

Перший період (996–1715) — умовною межею цього періоду в Західній Європі є виявлення державної турботи про інвалідів — відкриття в Німеччині першого притулку для сліпих (1198 р.). У Російській імперії створюються перші монастирські притулки (1706–1715).

Другий період (1715–1806) — умовною межею є відкриття у Франції спеціальних шкіл для глухонімих і сліпих (1770–1784). У Російській державі — відкриття перших спеціальних шкіл для глухих та сліпих (1806–1807).

Третій період (1806–1927) — умовним кордоном є остання чверть XIX ст. Прийняття в західноєвропейських державах законів про загальну початкову освіту і на цій основі — законів про навчання глухих, сліпих і розумово відсталих дітей. У Радянському Союзі — створення спеціальних шкіл для глухих, сліпих і розумово відсталих дітей у зв'язку з прийняттям Закону про Всеобуч (1927–1935).

Слід зазначити, що саме в цей період у школах Західної Європи на тлі розгортання мережі спеціальних закладів робляться спроби спільного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку зі своїми здоровими однолітками. У 1846 р. в Австрії був прийнятий закон, який передбачав створення можливостей для навчання сліпих дітей разом зі зрячими. Подібні законодавчі акти прийняті в Англії, Шотландії та інших європейських країнах.

У Радянському Союзі спроби спільного навчання відбувалися постійно й досить широко обговорювалися на різних педагогічних зборах. Так, у 1924 р. на II Всеросійському з'їзді з питань соціально-правової охорони неповнолітніх було ухвалено резолюцію, де вказувалося: «...сліпі мають право вступати до звичайних навчальних закладів для зрячих... у кожному окремому випадку з дозволу керівного органу, коли є підстави сподіватися, що вони будуть виконувати основні вимоги, які ставляться до їхніх зрячих товаришів». Підтвердженням доцільності цієї ухвали слугував той факт, що саме в цей період відомий український учений О. Щербина успішно провів експериментальне дослідження з навчання сліпої дівчинки Р. Золотницької в умовах масової школи і став активно пропагувати ідеї «...необхідності наполегливої боротьби проти відокремлення сліпих від зрячих».

Слід зазначити, що, незважаючи на переважання в цей історичний період сегрегаційних установок відносно навчання дітей з обмеженнями і розгортання системи спеціальних закладів, спроби спільного навчання дітей з порушеннями та їхніх здорових однолітків не припинялися.

Четвертий період (1927–1991) — у Західній Європі від початку ХХ ст. до кінця 70-х років він характеризується розвитком законодавчої бази спеціальної освіти та структурним удосконаленням національних систем. У Радянському Союзі — диференціація та вдосконалення системи спеціальної освіти, перехід до 8-ми типів спеціальних закладів (1950–1990).

Саме в цей період із 70-х років ХХ ст. у світовій освітній політиці на тлі економічного зростання розвитку суспільних демократичних стосунків у передових державах світу чітко визначилися антидискримінаційні настрої за будь-якою ознакою: національною, етнічною, релігійною, рівнем психофізичного розвитку. На зміну старій парадигми суспільно-державного усвідомлення «повноцінна більшість» — «неповноцінна меншість» приходить нова — «єдина спільнота, яка включає і людей з певними проблемами». Світова спільнота законодавчо фіксує неприпустимість так званого «соціального маркування». Національні антидискримінаційні законодавчі акти затверджуються з урахуванням основних положень